

ترجمه انگلیسی این مقاله نیز با عنوان:
Developing Design Approaches for Traditional Urban Guesthouses Based on
the Analysis of Physical Characteristics of Historic Houses in Rasht
در همین شماره مجله به چاپ رسیده است.

مقاله پژوهشی

تحلیل ویژگی‌های کالبدی خانه‌های تاریخی رشت با هدف ارائه رهیافت‌های طراحی اقامتگاه‌های بوم‌گردی شهری*

پریسا شاهوردی^۱، سیده مامک صلواتیان^{۲*}، حسین صفری^۳

۱. پژوهشگر دکتری، گروه معماری، واحد رشت، دانشگاه آزاد اسلامی، رشت، ایران.

۲. استادیار گروه معماری، واحد رشت، دانشگاه آزاد اسلامی، رشت، ایران.

۳. استادیار گروه معماری، واحد رشت، دانشگاه آزاد اسلامی، رشت، ایران.

تاریخ انتشار: ۱۴۰۱/۱۰/۰۱

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۱/۰۵/۲۰

تاریخ دریافت: ۱۴۰۰/۰۹/۰۵

چکیده

بیان مسئله: اقامتگاه‌های بوم‌گردی به‌عنوان زیرساختی اساسی در تحقق اهداف بوم‌گردی نقش دارند. با توجه به پتانسیل‌های شهر رشت در اختیار داشتن راهکارهایی جهت طراحی اقامتگاه‌های بوم‌گردی در این شهر ضروری به نظر می‌رسد. این امر اهمیت بازخوانی الگوهای معماری خانه‌های تاریخی رشت به‌عنوان منبعی مناسب برای شناخت الگوهای معماری کهن منطقه را به‌منظور دستیابی به راهنمای طراحی اقامتگاه بوم‌گردی بیان می‌کند. **هدف پژوهش:** هدف مطالعه عمیق ویژگی‌های کالبدی خانه‌های تاریخی رشت و دستیابی به راهکارهای معماری جهت طراحی اقامتگاه‌های بوم‌گردی است.

روش پژوهش: نوع پژوهش کاربردی و روش آن موردپژوهی و توصیفی-تحلیلی بوده که تحلیل داده‌های کیفی از طریق مقایسه و تفسیر انجام یافته است. پانزده نمونه از خانه‌های دوران قاجار و پهلوی اول به صورت غیرتصادفی در دسترس و هدفمند انتخاب و بررسی شدند. منابع اطلاعاتی پژوهش مبتنی بر مطالعات کتابخانه‌ای و برداشت‌های میدانی است.

نتیجه‌گیری: از بررسی فضای کالبدی خانه‌های منتخب و تحلیل فاکتورهایی همچون توده و فضا، سازمان‌دهی پلان، فضای نیمه‌باز، نما و ارتباطات عمودی و تزیینات، راهکارهایی جهت طراحی و توسعه اقامتگاه‌های بوم‌گردی شهر رشت بدین شرح حاصل شد: ورودی به صورت بی‌واسطه یا از طریق هشتی و ساباط؛ ماکزیمم سطح اشغال ۶۰ درصد؛ بناها به صورت یک یا دوطبقه؛ حیاط یک، دو و سه‌طرفه و در مجاورت معابر اصلی؛ جانمایی بنا متناسب با شکل زمین؛ تناسبات یک به یک و نیم تا یک به سه در پلان؛ به‌کارگیری فضای نیمه‌باز؛ استفاده از پنجره‌های متعدد و تزیینات آجرکاری، سیمان‌بری و آهک‌بری در نما؛ تزیینات فضای داخلی از گچبری، آینه‌کاری، نقاشی و چینی‌کاری؛ در و پنجره‌ها چوبی؛ سقف‌ها به صورت چهارشیبه.

واژگان کلیدی: معماری بومی، ویژگی‌های کالبدی، خانه‌های تاریخی رشت، اقامتگاه بوم‌گردی، گردشگری شهری.

(Eccles & Costa, 1996). هرچند توسعه و گسترش صنعت

گردشگری فواید بسیار زیادی دارد اما در صورت بی‌توجهی و سوءمدیریت می‌تواند اثرات منفی جبران‌ناپذیری به همراه داشته باشد. در پی مدیریت مسائل آسیب‌زا و پیشگیری از بحران‌های ناشی از فعالیت‌های گردشگری غیرمسئولانه، توجه به «گردشگری پایدار» از دهه ۱۹۶۰ با شناسایی اثرات بالقوه

مشاوره دکتر «حسین صفری» در گروه معماری دانشگاه آزاد اسلامی واحد رشت در حال انجام است.

* * نویسنده مسئول: salavatian@iaurasht.ac.ir، ۰۹۳۶۴۱۶۸۹۱۱

مقدمه و بیان مسئله

صنعت گردشگری یکی از مهم‌ترین بخش‌های اقتصادی جهان است که در سال‌های اخیر رشد فزاینده‌ای داشته است. به‌گونه‌ای که بسیاری از کشورها منافع اقتصادی و اجتماعی خود را از گردشگری کسب می‌کنند و درآمدهای گردشگری را برای توسعه زیرساخت‌های خود به‌کار می‌برند

* این مقاله برگرفته از رساله دکتری «پریسا شاهوردی» با عنوان «باززنده سازی الگوهای معماری بومی شمال ایران با تأمل بر اقامتگاه‌های بوم‌گردی شهری گیلان» است که به راهنمایی دکتر «سیده مامک صلواتیان» و

است (روستایی حسین آبادی، قلی پور، شبگو و دل افروز، ۱۳۹۹، ۲۳). در سال‌های اخیر بوم‌گردی در مناطق روستایی استان گیلان در حال گسترش بوده و با استقبال چشمگیری مواجه شده است. با این وجود در برخی از شهرهای استان گیلان از جمله شهر رشت - علی‌رغم قابلیت‌های بالقوه در حوزه بوم‌گردی - این مقوله تاکنون مغفول مانده و مورد توجه متخصصان قرار نگرفته است. عدم دسترسی به مکان مناسب اقامت، یکی از عوامل تمایل پایین گردشگران به ماندگاری در شهر رشت است. اگرچه اسکان در اقامتگاه‌ها هدف اصلی گردشگر نیست، اما بدون فراهم‌بودن امکانات اقامتی، رغبتی برای دیدار از یک جاذبه نیز ایجاد نمی‌شود؛ از این رو برنامه‌ریزی ویژه برای ارتقای کیفی و کمی مراکز اقامتی شهر رشت ضروری می‌نماید (حسام و آقای زاده، ۱۳۹۷، ۴۹). در حالی که خانه‌های بومی و بافت‌های تاریخی شهر رشت عامل بالقوه مؤثری در رونق گردشگری منطقه هستند، اما متأسفانه در سال‌های اخیر بسیاری از بناهای کهن تخریب شده و نمونه‌هایی نیز بلااستفاده رها شده‌اند. شرایط خاص بافت همچون کوچه‌های باریک و عدم وجود دسترسی سواره به نقاطی از بافت نیز شرایط سکونت را برای ساکنین دشوار ساخته و عامل دیگری جهت رهاسازی و تخریب بناها بوده است. پیش‌بینی می‌شود با احداث اقامتگاه‌های بوم‌گردی این بافت‌ها جانی تازه یافته و فرصت‌های شغلی پایدار برای ساکنین فراهم شود که انگیزه مضاعفی برای حفاظت و باززنده‌سازی الگوهای معماری بومی و بافت‌های تاریخی خواهد بود. بنابراین پرداختن به این مسئله به عنوان راه حلی عملی برای پاسداری از معماری بومی ضروری به نظر می‌رسد. خانه‌های تاریخی عصاره‌ای از تاریخ زندگی، هنر، اعتقادات، آداب و رسوم و سبک زندگی محسوب می‌شوند و به نوعی می‌توان آن‌ها را موزه‌ای از تمامی آداب فرهنگی اجتماعی نسل‌های قدیم به شمار آورد (مولایی و سلیمانی، ۱۳۹۶، ۹۵). از این رو بهره‌گیری از الگوهای معماری این خانه‌ها می‌تواند راهکارهای مؤثری در راستای طراحی و توسعه اقامتگاه‌های بوم‌گردی ارائه کند که پژوهش حاضر به این منظور انجام شده است. این تحقیق برای دستیابی به اهداف خود تلاش دارد به یک سؤال اصلی و چند سؤال فرعی به شرح زیر پاسخ دهد:

- خانه‌های تاریخی شهر رشت حائز چه ویژگی‌های کالبدی هستند و از تحلیل این ویژگی‌ها چه راهکارهایی در زمینه طراحی اقامتگاه‌های بوم‌گردی شهر رشت حاصل می‌شود؟
- رابطه توده و فضا در خانه‌های تاریخی شهر رشت چگونه است؟
- سازمان‌دهی فضای باز، نیمه‌باز و بسته با چه کیفیت و کمیتی در این خانه‌ها صورت پذیرفته است؟
- در خانه‌های تاریخی شهر رشت تعداد طبقات و نحوه اتصال به زمین از چه الگویی تبعیت می‌کند؟
- چه اجزاء، مصالح و شیوه‌هایی در پوشش و تزیینات فضای داخلی و خارجی این بناها به کار رفته است؟

گردشگری انبوه و توجه به اثرات فعالیت‌های گردشگری بر اقتصاد، محیط زیست و فرهنگ نقاط توریستی و مناطق میزبان، آغاز شد و در صنعت گردشگری پارادایم گردشگری پایدار (ST) به عنوان تنها راه حل نجات طبیعت و انسان نمود پیدا کرد. در توسعه گردشگری پایدار سه شاخصه زیست‌محیطی، اقتصادی و اجتماعی با تأکید بر کیفیت زندگی برای جامعه میزبان، رضایت گردشگران و حفظ محیط زیست و منابع انسانی و اجتماعی مورد توجه است که روابط متقابل آن‌ها با یکدیگر منجر به تحقق گردشگری پایدار می‌شود (رکن‌الدین افتخاری و قادری، ۱۳۹۰). هویت و ساختارهای بومی در حوزه گردشگری از مباحث اصلی در مفاهیم توسعه پایدار گردشگری است که موجب شکل‌گیری پدیده بوم‌گردی شده است. ویور (Weaver, 2001) اشاره می‌کند که اهداف نهفته در بوم‌گردی، حفاظت از محیط زیست و آموزش در راستای محیط طبیعی و فرهنگی است که این اهداف کمک‌های مؤثری به حفاظت از مقاصد گردشگری و جامعه میزبان ارائه می‌کند. در سالیان اخیر بوم‌گردی یکی از مهم‌ترین بخش‌های صنعت گردشگری بوده و در بسیاری از کشورهای و مناطق جغرافیایی، منبعی برای توسعه فعالیت‌های کارآفرینانه، کسب درآمد، اشتغال‌زایی، رشد بخش خصوصی و توسعه ساختارهای زیربنایی محسوب می‌شود (Lee & Liu, 2011). کشور ایران نیز پتانسیل‌های فراوانی در این زمینه داشته و پدیده بوم‌گردی از حدود دو دهه پیش در آن مطرح بوده است. تحقق بوم‌گردی نیازمند وجود زیرساخت‌هایی است که فضاهای اقامتی نیز از جمله این زیرساخت‌هاست. اقامتگاه‌های بوم‌گردی در فضای بومی ایجاد، احیا و یا بهره‌برداری می‌شوند و ضمن حداکثر تعامل با جوامع محلی و توجه به تنوع اقلیم و طبیعت، زمینه حضور گردشگران را برای تجربه زندگی در محیط طبیعی و بومی فراهم می‌کنند (وزارت میراث فرهنگی، گردشگری و صنایع دستی، ۱۳۹۸، ۳). این اقامتگاه‌ها معمولاً توسط مردم محلی اداره می‌شوند، در نتیجه موجب افزایش اشتغال جامعه محلی و رونق اقتصادی مقصد می‌شوند (Ghaith, 2019, 35). بنابراین می‌توان گفت افزایش تقاضای اقامتگاه بوم‌گردی می‌تواند بخشی از اهداف گردشگری پایدار را محقق کند. بنابر تحقیقات انجام‌شده اقامتگاه بوم‌گردی به عنوان یکی از مهم‌ترین ابزار تحقق، سازماندهی و مدیریت بوم‌گردی شناخته شده است (هاشمی، ۱۳۹۹، ۵۳). این موضوع بیانگر نقش پررنگ معماری در پدیده بوم‌گردی است. بنای اقامتگاه بوم‌گردی علاوه بر تأمین یک محل اقامت، خود می‌تواند به عنوان یک جاذبه گردشگری ایفای نقش کرده و امکان تجربه خاص زندگی ساکنان بومی منطقه را در فضایی دلنشین برای گردشگر فراهم سازد که این امر یکی از اهداف اساسی بوم‌گردی محسوب می‌شود. استان گیلان سابقه کهن و فرهنگ دیرینه‌ای دارد که شناخت و شناساندن فرهنگ، آیین و تاریخ آن برای احاد مردم به ویژه گردشگران از جذابیتی خاص برخوردار

- مشخصات کالبدی شناسایی شده در خانه‌های تاریخی شهر رشت را چگونه می‌توان در طراحی اقامتگاه‌های بوم‌گردی شهری آن به کار گرفت؟

پیشینه تحقیق

در رابطه با موضوع این تحقیق، پژوهش‌هایی در رابطه با معماری خانه‌های تاریخی و نیز پژوهش‌هایی در ارتباط با ساختار معماری اقامتگاه‌های بوم‌گردی در سطح داخلی و بین‌المللی انجام یافته است. در رابطه با معماری خانه‌های تاریخی در شهرهای مختلف ایران مطالعاتی انجام شده که از جمله می‌توان به کتابی تحت عنوان «خانه‌های قدیمی تبریز» اشاره کرد (کی‌نژاد و شیرازی، ۱۳۸۹)؛ در این کتاب پانزده باب از خانه‌های تاریخی تبریز مورد تحلیل و بررسی قرار گرفته است. «گونه‌شناسی خانه دوره قاجار در اصفهان»، عنوان مقاله‌ای است که توسط قاسمی سیچانی و معماریان (۱۳۸۹) به رشته تحریر درآمده و در آن خانه‌های دوره قاجار اصفهان بر اساس ویژگی‌های فضای معماری، سازه و تزیینات مورد بررسی قرار گرفته‌اند. «مطالعه گونه‌شناسی معماری مسکونی در استان گلستان» سه گونه معماری مسکونی برای نواحی دشت، کوهپایه و کوهستان معرفی کرده است (سلطان‌زاده و قاسمی‌نیا، ۱۳۹۰). «مطالعه‌ای درباره خانه‌های بافت تاریخی بوشهر» به معرفی عناصر و اجزای تشکیل‌دهنده این خانه‌ها پرداخته است (هدایت و طبائیان، ۱۳۹۱). در پژوهشی تحت عنوان «گونه‌شناسی خانه‌های تاریخی بافت قدیم شهر مشهد، از اوایل قاجار تا اواخر پهلوی اول» (فرح‌بخش، حناچی و غنایی، ۱۳۹۶)، تفکیک خانه‌های تاریخی بر اساس ویژگی شکل و فرم عناصر مانند سردر، هشتی، دالان، حیاط، ایوان، تزیینات نما و فضاهای داخلی به سه دسته شامل گونه قاجاری نیمه اول و نیمه دوم و پهلوی اول انجام یافته است. خاکپور، انصاری و طاهرینیان (۱۳۸۹) در مقاله‌ای با عنوان «گونه‌شناسی خانه‌های بافت قدیم شهر رشت»، به مطالعه ویژگی‌های بافت تاریخی رشت در ادوار گذشته پرداخته و مواردی همچون عرصه‌بندی، جهت‌گیری بناها، برخی عناصر کالبدی و کاربرد آن‌ها را در مسکن قدیمی مورد بررسی قرار داده‌اند. در این پژوهش الگوهای مسکونی در بافت قدیم رشت براساس کیفیت فضای باز و بسته و نحوه چیدمان اتاق‌ها در هم‌نشینی با حیاط در قالب چهار گونه کلی معرفی شده‌اند. در سری کتاب‌های دانشنامه فرهنگ و تمدن گیلان، در حوزه معماری گیلان دو کتاب به رشته تحریر درآمده است؛ کتاب «معماری خانه‌های گیلان» توسط مزگان خاکپور (۱۳۸۶) که در آن به شمای کلی معماری گیلان و تأثیرپذیری این معماری از شرایط زیست‌محیطی، فعالیت‌های اقتصادی و فرهنگ عامه پرداخته شده است. کتاب «معماری برخی از خانه‌های تاریخی گیلان» (میرهن شفیعی، ۱۳۹۰) نیز به بررسی اجمالی بافت‌های قدیمی شهرهایی از استان گیلان پرداخته و تعدادی

از خانه‌های تاریخی را که از نظر معماری بومی دارای ارزش هستند معرفی می‌کند. پیرامون واژه بوم‌گردی و پیشینه کاربرد آن اظهار نظرهای متفاوتی صورت گرفته است. به نظر می‌رسد توافق جهانی مبنی بر اینکه بوم‌گردی قبل از دهه ۱۹۸۰ در عمل وجود داشته است، حتی اگر نامی از آن نبوده باشد، وجود دارد (Honey, 2008). برخی پیشینه بوم‌گردی را به زمانی دورتر و به هتزر نسبت می‌دهند و معتقدند که او این واژه را در دهه ۱۹۶۰ م. برای تشریح روابط متقابل گردشگری، محیط زیست و ویژگی‌های فرهنگی استفاده کرده است (Drumm, 2002). به اعتقاد هتزر، مفهوم بوم‌گردی در پاسخ به رویه‌های نامناسب توسعه ونادیده گرفتن ملاحظات زیست‌محیطی شکل گرفته است و پیشینه آن به اواخر دهه ۱۹۶۰ م. یعنی زمانی که کارشناسان نسبت به برداشت بی‌رویه از منابع نگران بودند، بازمی‌گردد. واژه «خانه اکولوژیک» برای اولین بار در سمینار بین‌المللی عمومی اقامتگاه‌های بوم‌گردی در سال ۱۹۹۴ م. در کمپ خلیج ماهو، در جزایر ویرجین آمریکا، به دنیا معرفی شد (مهتا، ال بایز و اولوکلین، ۱۳۹۸). به دنبال سمینار ۱۹۹۴ م.، انجمن جهانی بوم‌گردی، اولین کتاب با تأکید بر خدمات اسکان، به نام منبع اقامتگاه برای برنامه‌ریزان و توسعه‌دهندگان را انتشار داد که اطلاعاتی در مورد مکان‌یابی، سرمایه‌گذاری، برنامه‌ریزی، طراحی، استفاده از انرژی‌های جایگزین، آموزش حفاظت، دستورالعمل‌ها و مجموعه‌ای از منابع مؤثر که شامل تنوعی از برنامه‌های معماری برای اقامتگاه‌هاست را دربر دارد. هاگبرگ^۱ (Hagberg, 2011) در فصلی از پژوهش خود تعدادی از اکولوژی‌های کشور اکوادور را بررسی کرده و ویژگی‌ها و اصول معماری آن را مورد بررسی قرار داده است. ساین (Sain, 2013) برنامه‌ریزی اکوتوریسم مرتبط با معماری را در هند مورد مطالعه قرار داد. در این پژوهش او به تاریخ معماری و ارتباط آن با بوم‌گردی پرداخته و شاخص‌های مختلف را در این زمینه مورد بررسی قرار داده است. محققان داخلی نیز مقالاتی پیرامون معماری و اکوتوریسم منتشر کرده‌اند. قنبری، کاظمی و کاظمی (۱۳۹۶) برنامه‌ریزی توسعه پایدار گردشگری با تأکید بر خانه‌های اکولوژیکی بخش هنزا را مطالعه کرده‌اند. بروج (۱۳۹۱) به تبیین روند توسعه گردشگری در خور و بیابانک، اقامتگاه‌های بوم‌گردی شهرستان و ویژگی‌های معماری و نقش آن در جذب و جریانات گردشگری پرداخته است. کتاب «بوم‌گردی و اقامتگاه‌های دوستدار طبیعت»، توسط شفیعی و ربانی (۱۳۹۷) با هدف مطالعه و بررسی ابعاد بوم‌گردی، با تأکید بر نقش و جایگاه اقامتگاه‌های دوستدار طبیعت، در جهت نیل به اصول و مبانی گردشگری پایدار به چاپ رسیده است. این کتاب با ارائه چارچوب کلی برای توسعه بوم‌گردی، به تبیین جایگاه و نقش هر یک از ذی‌نفعان در توسعه بوم‌گردی می‌پردازد. این کتاب در فصول مختلف خود، به کلیات و مفاهیم بوم‌گردی، برنامه‌ریزی و توسعه بوم‌گردی و بازاریابی هدف، اقامتگاه‌های

مبتنی بر ویژگی‌های مکانی-فضایی و فرهنگی-اجتماعی مقصد نظیر غذا، صنایع دستی، فرهنگ محلی و غیره ارائه می‌دهند؛ به گونه‌ای که مکان فیزیکی اقامتگاه‌ها به دلیل سبک معماری و مصالح ارگانیک به‌کاررفته در ساختمان، طراحی داخلی و مبلمان بومی و همچنین فعالیت‌های تعریف‌شده در آن، به نوعی یک اکوموزه بوده و خود یک «جاذبه» گردشگری محسوب می‌شود (شفیعی و ربانی، ۱۳۹۷، ۱۸۳). اقامتگاه‌های بوم‌گردی ملزم به رعایت اصول و شرایط خاصی هستند؛ از جمله کاهش آثار منفی زیست‌محیطی و حفاظت از اکولوژی، آداب و رسوم و فرهنگ محلی در عین تعامل با بازدیدکنندگان، مشارکت جامعه محلی، بهره‌مندی جامعه محلی از مزایای اقتصادی و آموزش بازدیدکنندگان (Mafi, Pratt & Trupp, 2019, 311). اقامتگاه‌های بوم‌گردی دارای چهار رکن اصلی هستند که این مکان‌ها را از دیگر مکان‌های اقامتی نظیر هتل‌ها متمایز می‌کند (شفیعی و ربانی، ۱۳۹۷، ۱۸۸). این ارکان عبارتند از: ۱) ساختار بومی محصولات، خدمات و فعالیت‌های گردشگری ۲) ساختارهای مناسب زیربنایی گردشگری ۳) ساختار مالکیت، مدیریت خانوادگی و مشارکت جامعه بومی ۴) ساختار محیطی بوم‌گردی؛ که در حوزه معماری موضوعیت می‌یابد و مشتمل بر: استفاده از مصالح ارگانیک، طراحی داخلی و خارجی بومی، مبلمان و تجهیزات سنتی و بومی (لحاف و تشک و رختخواب پیچ، مخده و ...)، استفاده از انرژی‌های پاک، همسازی معماری اقامتگاه با اقلیم و محیط، مدیریت و بازیافت زباله و فاضلاب و ایجاد فضاهای مکمل مورد نیاز گردشگران (آلاچیق، صندلی برای نشستن، پارکینگ و ...) است. برنامه‌ها، الزامات و دستورالعمل‌ها برای طراحی و توسعه اقامتگاه‌های بوم‌گردی باید همسو با حفاظت از ساختارهای زیست‌محیطی و چشم‌انداز طبیعی و فرهنگی بوده و همچنین دارای رویکرد متعهدانه در زمینه طراحی، ساخت و اجرای پایدار باشد. از این رو لازم است اقامتگاه‌های بوم‌گردی در هر شکلی سیاست‌هایی شامل بر انتخاب مکان، طراحی پایدار و ساختار پایدار را مورد استفاده قرار دهند (همان، ۲۰۴). فضای کالبدی خانه‌های بومی شهر رشت همانند معماری بومی سایر نقاط جهان دارای ویژگی‌های خاص خود است. این معماری به لحاظ تناسب توده و فضا، نحوه جانمایی بنا در سایت و جهت‌گیری، فرم و روابط پلان، همنشینی فضاهای باز، نیمه‌باز و بسته، اتصال بنا به زمین و تزیینات، تفاوت‌های معناداری با سایر مناطق کشور دارد. معماری بومی خانه‌های تاریخی رشت همسو با بستر طبیعی بنا و در انطباق با نیازهای فرهنگی، اجتماعی و اقتصادی کاربران فضا تبلور یافته است. این موارد بر ویژگی‌های تعریف شده برای اقامتگاه‌های بوم‌گردی کاملاً منطبق بوده و به این ترتیب شناخت ویژگی‌های معماری این خانه‌ها به عنوان الگویی برای ایجاد اقامتگاه‌های بوم‌گردی در بافت تاریخی شهر رشت راهگشا خواهد بود.

بوم‌گردی به عنوان اصلی‌ترین بخش زنجیره خدمت بوم‌گردی و در آخر به مباحث مربوط به اقامتگاه‌های بوم‌گردی در ایران اشاره دارد. جامعه بین‌المللی بوم‌گردی (TIES) و نمایندگان آن‌ها از ۳۵ منطقه از جهان در ۵ قاره نسبت به تدوین دستورالعمل‌هایی در خصوص اقامتگاه‌های بوم‌گردی همت ورزیدند که در سال ۲۰۰۲ م. مهتا و همکاران (۱۳۹۸) آن را در قالب کتابی تحت عنوان «International ecolodge guidelines» منتشر کردند. این کتاب به ترجمه تقی اکبرپور با عنوان «دستورالعمل‌های جهانی برای ایجاد، توسعه و مدیریت اقامتگاه‌های بومی (بوم‌گردی)» در ایران به چاپ رسید که حاوی مباحثی همچون انتخاب سایت، اثرات بیوفیزیکی، طراحی معماری، اثرات اقتصادی-اجتماعی و فرهنگی، بررسی‌های حقوقی و مالی، عملکرد و مدیریت، بازاریابی و ترویج، آموزش، نظارت و ارزیابی در خصوص اقامتگاه‌های بوم‌گردی است. همچنین ضوابطی جهت بهره‌برداری، ارزیابی و درجه‌بندی اقامتگاه‌های بوم‌گردی در کشور از سوی سازمان میراث فرهنگی، گردشگری و صنایع دستی کشور ارائه شده (۱۳۹۳ و ۱۳۹۸) که در آن اشاره به بومی‌بودن ساختار بنای اقامتگاه و معماری سازگار با بستر کرده اما فاقد دستورالعمل‌های کاربردی در حوزه معماری است. در سال ۱۳۹۷ در راستای سامان‌دهی بهتر اقامتگاه‌های بوم‌گردی روستایی گیلان، ضوابط متممی برای مرمت و احداث اقامتگاه‌های بوم‌گردی روستایی گیلان توسط کمیته فنی بوم‌گردی استان تدوین شد اما در رابطه با اقامتگاه‌های بوم‌گردی شهری گیلان تاکنون مطالعات خاصی صورت نگرفته است و با توجه به پتانسیل‌های موجود در شهر رشت انجام پژوهشی با نگرش تحلیلی به معماری خانه‌های سنتی رشت و بهره‌گیری از ویژگی‌های این معماری در طراحی فضاهای اقامتگاه بوم‌گردی ضروری به نظر می‌رسد.

مبانی نظری

بوم‌گردی نوع خاصی از گردشگری است که با انگیزه حفاظت از محیط طبیعی و حمایت از اجتماعات محلی شکل می‌گیرد (Amanda, 2019, 230). طبق تعریف بین‌المللی در سال ۲۰۰۲ اقامتگاه بوم‌گردی، یک اقامتگاه دارای برچسب زیست‌محیطی است که فلسفه و اصول بوم‌گردی را برآورده می‌کند. اقامتگاه‌های بوم‌گردی، اقامتگاه‌هایی هستند که در محیط بکر طبیعی، بافت‌های روستایی و بافت تاریخی شهرها با رعایت بالاترین سطح ممکن ضوابط زیست‌محیطی و به شکل سازگار با معماری بومی و سیمای طبیعی منطقه احداث شده و ضمن حداکثر تعامل با جامعه محلی، زمینه حضور و اقامت گردشگران را با کیفیتی قابل قبول و تعریف‌شده فراهم می‌کنند (Gets & Carlsen, 2004, 239). این اقامتگاه‌ها به طور معمول در خانه‌های قدیمی بازسازی شده یا در بناهای جدید مشابه الگوهای سنتی هر منطقه راهاندازی می‌شود. اقامتگاه‌های بوم‌گردی مجموعه‌ای از عناصر

روش پژوهش

پژوهش حاضر از نظر هدف یک پژوهش کاربردی و به لحاظ ماهیت داده‌ها، از نوع کیفی است. روش تحقیق موردپژوهی و توصیفی-تحلیلی بوده و تحلیل داده‌ها از طریق مقایسه و تفسیر انجام یافته است. در این پژوهش پانزده نمونه از خانه‌های دوره قاجار و پهلوی اول در بافت تاریخی شهر رشت به شرح **جدول ۱** به صورت هدفمند، در دسترس و غیرتصادفی جهت بررسی و تحلیل انتخاب شده است.

این پژوهش با هدف دستیابی به شکل معماری اقامتگاه‌های بوم‌گردی انجام شده (**تصویر ۱**) و به دنبال یافتن نوع معماری اقامتگاه‌های بوم‌گردی شهر رشت با تحلیل خانه‌های تاریخی و شناخت ویژگی‌های کالبدی آن‌ها به منظور الگوگرفتن در طراحی اقامتگاه‌های بوم‌گردی در این شهر است. اطلاعات مورد نیاز از طریق اسناد موجود و منابع کتابخانه‌ای و نیز مشاهدات برداشت‌های میدانی و تهیه تصاویر از بناها حاصل شد.

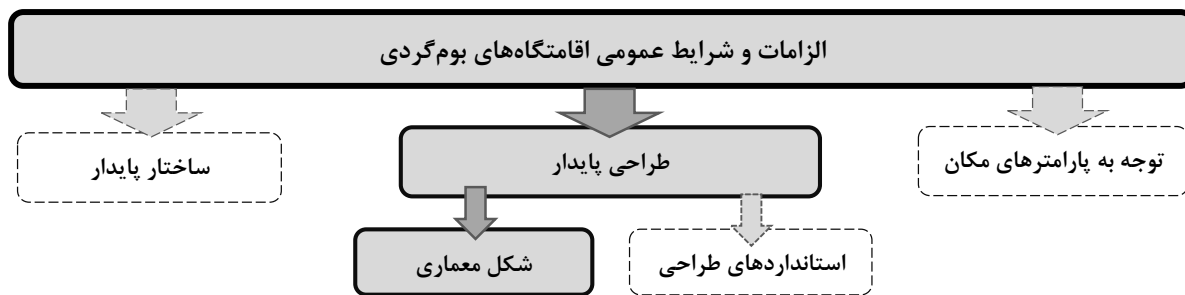
به منظور بررسی دقیق‌تر، کلیه پلان‌ها به کمک نرم‌افزار اتوکد ترسیم شد و لکه‌گذاری‌ها در نرم‌افزار فتوشاپ صورت پذیرفت. در تحلیل اطلاعات حاصله مواردی همچون رابطه توده و فضا، جهت قرارگیری بنا، تناسبات، هندسه، فضاهای باز، نیمه‌باز و بسته، مصالح، در و پنجره، تزیینات داخلی و خارجی مورد بررسی قرار گرفت. نتیجه‌گیری نهایی از مقایسه و تحلیل اطلاعات دسته‌بندی شده حاصل شد و در نهایت راهکارهایی جهت طراحی بنای

جدول ۱. معرفی خانه‌های تاریخی انتخاب شده. مأخذ: نگارندگان.

ردیف	نام بنا	قدمت	موقعیت مکانی
۱	خانه ابریشمی	قاجار	صیقلان
۲	خانه میرزاخلیل رفیع	قاجار	
۳	خانه حنانی	اواخر قاجار	
۴	خانه آیت الله حجتی	قاجار	
۵	خانه پورهمتی	قاجار	ساغریسازان (زاهدان)
۶	خانه نصرت اعظم سمیعی	قاجار	
۷	خانه رحمت سمیعی	قاجار	
۸	خانه مهرحسینی	اواخر قاجار	
۹	خانه اشکوری	قاجار	صفی (زاهدان)
۱۰	خانه آیت الله رودباری	قاجار	
۱۱	خانه طارم‌سری	پهلوی اول	چهاربرادران (خمیران زاهدان)
۱۲	خانه آذربانی	پهلوی اول	بازار
۱۳	خانه آوانسیان	قاجار	استادسرا
۱۴	خانه میرزاکوچک	قاجار	
۱۵	خانه قدیری	اواخر قاجار یا پهلوی اول	سبزه‌میدان (کیاب)

محدوده مورد مطالعه

از آنجا که اقامتگاه‌های بوم‌گردی شهری، در بافت تاریخی شهرها ایجاد می‌شوند حوزه مطالعه این پژوهش نیز بر نمونه‌های موجود در بافت‌های تاریخی رشت استقرار یافته است. در دوره حکومت شاه عباس صفوی و همزمان با آغاز توسعه رشت، شهر متشکل از پنج محله بوده است. رشد منظم این محله‌ها در دوران قاجار محدوده‌ای شامل هفت محله بازار، زاهدان، صیقلان، کیاب، استادسرا، خمیران کیاب و خمیران زاهدان را دربرمی‌گیرد (**مشاورین طرح و برنامه‌ریزی شهری و منطقه‌ای معماری و شهرسازی طرح و پژوهش، ۱۳۵۳**). در بررسی خانه‌ها در این محلات غالباً سه گونه کلی به چشم می‌خورد؛ اولین و قدیمی‌ترین گونه، بازمانده تپ مشخص قاجار در منطقه اقلیمی شمال کشور است که در زیربنای صفوی بافت شهر، شکل‌دهنده واقعی سیمای بافت مسکونی رشت در زمان خود بوده است. پس از آن شیوه‌ای در شهر رایج می‌شود که با بهره‌گیری از شناخت معماری قبلی در مقابل مسائل اقلیمی و استفاده از مصالح و شیوه‌های جدید، به دنبال تغییر شیوه زندگی متأثر از ظهور پدیده‌های جدید، رفته‌رفته شخصیت عمومی به واحدهای مسکونی شهر می‌دهد. این گونه‌ها غالباً در اواخر دوره قاجار

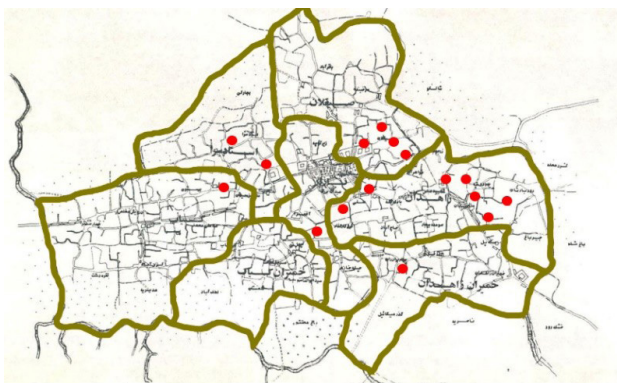

تصویر ۱. الزامات و شرایط عمومی اقامتگاه‌های بوم‌گردی و حوزه انجام پژوهش. مأخذ: نگارندگان.

نیم تا یک به سه و در بیشتر موارد تناسب میان یک به یک تا یک به دو دارند (تصویر ۴) و اغلب متقارن یا دارای تقارن نسبی هستند.

با توسعه شهرنشینی رفته‌رفته شکل بناها دستخوش تغییراتی می‌شود و پلان بناهای اواخر قاجار و پس از آن برخلاف واحدهای مسکونی تیپ قاجار که تقریباً همگی از یک فرم خاص تابعیت می‌کردند، تنوع زیادی دارند. علاوه بر تکرار فرم مستطیل، پلان‌های مربع، L و U شکل نیز ظهور می‌یابند. واحدهایی نیز با حیاط مرکزی که اتاق‌ها در سه یا چهار جبهه حیاط قرار می‌گیرند پدید می‌آیند. این واحدها برخلاف تیپ قاجار که با رعایت فاصله و جدا از دیوارهای حیاط قرار می‌گرفتند، اکثراً چسبیده به یکی از جبهه‌های حیاط قرار می‌گیرند. در این خصوص در ساخت واحدهایی که در جوار راسته قرار می‌گیرند، سعی زیادی در هماهنگی آن با راسته و ایجاد دید مطلوب برای آن شده است. در این دوره پلان‌ها با تنوع بیشتر و هماهنگ با شکل زمین بوده و از تقارن گونه‌های پیشین فاصله می‌گیرند (تصویر ۵).

مساحت زمین در نمونه‌های مورد مطالعه مابین ۲۰۰ تا ۲۰۰۰ متر مربع است که البته طبق اسناد و تصاویر موجود، زمین برخی از خانه‌ها در گذشته دارای وسعت بیشتری بوده که با توسعه و تعریض معابر شهری و یا تفکیک و واگذاری در طول زمان

تصویر ۲. تقسیمات محله‌ای رشت در دوره قاجار به همراه نمونه خانه‌های انتخابی. مأخذ: مشاورین طرح و برنامه‌ریزی شهری و منطقه‌ای معماری و شهرسازی طرح و پژوهش، ۱۳۵۳.

و پهلوی اول در شهر ظهور یافته‌اند. گروه سوم واحدهایی که در دهه‌های اخیر ساخته شده و از ضابطه مشخصی پیروی نمی‌کنند. از آنجا که هدف از ایجاد اقامتگاه بوم‌گردی امکان تجربه زندگی سنتی و بومی مردمان منطقه است، نمونه‌هایی از خانه‌های مربوط به دسته اول و دوم در این پژوهش مورد بررسی قرار گرفته است. تصویر ۲ موقعیت مکانی خانه‌های منتخب را در محلات تاریخی رشت نشان می‌دهد.

بحث

شناخت ویژگی‌های کالبدی خانه‌های تاریخی منتخب به عنوان الگوی طراحی اقامتگاه‌های بوم‌گردی، نیاز به مطالعه و بررسی عوامل مختلفی دارد که تحت عناوین کلی توده و فضا، پلان، فضای نیمه‌باز، نما و تزیینات دسته‌بندی شده‌اند. این دسته‌بندی در راستای یافتن پاسخ به سؤالات پژوهش و دستیابی به راهکارهای معماری جهت ایجاد اقامتگاه‌های بوم‌گردی شهری است. از تحلیل این عوامل دستورالعمل‌هایی جهت طراحی اقامتگاه‌های بوم‌گردی شهر رشت حاصل می‌شود.

• توده و فضا

به منظور شناخت ارتباط توده و فضا در این خانه‌ها فاکتورهایی مانند جانمایی بنا، شکل و جزئیات حیاط، مساحت زمین و سطح اشغال و شکل و تناسب کلی پلان مورد بررسی قرار گرفتند که شرح آن در جدول ۲ قابل ملاحظه است.

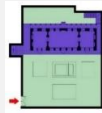

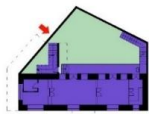

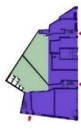
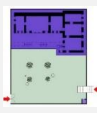

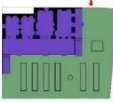

تیپ واحدهای مسکونی رشت در سیر تکاملی خود از دوره صفویه به صورت پیوسته به معماری قاجار منتقل می‌شود و غالباً فرمی مستطیل‌شکل و پوشیده با سقف شیبدار دارند که به صورت منفرد و معمولاً با فاصله از دیوار حیاط در سایت جانمایی شده‌اند. در برخی نمونه‌ها حیاط به صورت دوطرفه شمال و جنوب بنا را احاطه کرده است. در این موارد معمولاً در قسمت شرقی و غربی در طبقه همکف و گاه در هر دو طبقه دالان‌هایی ارتباط قسمت شمالی و جنوبی را برقرار می‌کنند. در مواردی نیز لکه بنا در منتهی‌الیه بخش شمالی یا غربی زمین استقرار یافته است و حیاط به صورت یک طرفه در بخش جنوبی یا شرقی زمین واقع است (تصویر ۳).

پلان‌های این بناها مستطیل شکل با تناسبات بین یک به یک و

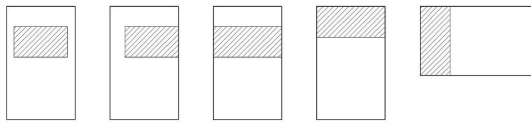
جدول ۲. رابطه توده و فضا، مأخذ: نگارندگان.

توده و فضا		نام بنا و دید کلی	جانمایی	حیاط	مساحت زمین (مترمربع)	سطح اشغال (درصد)	شکل و تناسبات پلان
هندسه: مستطیل تقارن: نسبی دارد کشیدگی: شرقی غربی تناسبات: ۲ به ۱	۲۵	۲۰۰۰	ورودی: هشتی / بی واسطه حیاط: جنوب و شمال باغچه: دارد حوض: دارد سایر: چاه آب			خانه ابریشمی	
هندسه: مستطیل با الحاقات متناسب با شکل زمین تقارن: نسبی دارد کشیدگی: شرقی غربی تناسبات: ۱/۳ به ۱	۳۰	۱۵۰۰	ورودی: بی واسطه از معبر حیاط: جنوب و شمال باغچه: دارد حوض: دارد سایر: چاه آب / خمرة شور کردن ماهی			خانه میرزاخلیل رفیع	
هندسه: L شکل و متناسب با شکل زمین تقارن: ندارد کشیدگی: - تناسبات: -	۴۰	۵۰۰	ورودی: بی واسطه از معبر حیاط: جنوب، شمال و شرق باغچه: دارد حوض: دارد سایر: چاه آب			خانه حنانی	
هندسه: L شکل تقارن: ندارد کشیدگی: - تناسبات: -	۶۰	۷۰۰	ورودی: سایاط / بی واسطه حیاط: جنوب شرقی باغچه: دارد حوض: ندارد سایر: چاه آب			خانه آیت الله حجتی	
هندسه: مستطیل تقارن: نسبی دارد کشیدگی: شمالی جنوبی تناسبات: ۱ به ۳	۳۰	۹۰۰	ورودی: بی واسطه از معبر حیاط: شرقی باغچه: دارد حوض: دارد سایر: چاه آب			خانه پورهمتی	
هندسه: مستطیل تقارن: دارد کشیدگی: شرقی غربی تناسبات: ۱ به ۱/۵	۳۰	۱۴۰۰	ورودی: بی واسطه از معبر حیاط: شمالی و جنوبی باغچه: دارد حوض: دارد سایر: چاه آب			خانه نصرت اعظم سمیعی	
هندسه: مستطیل تقارن: دارد کشیدگی: شرقی غربی تناسبات: ۱ به ۲	۱۵	۱۵۰۰	ورودی: بی واسطه از معبر حیاط: شمالی و جنوبی باغچه: دارد حوض: ندارد سایر: چاه آب			خانه رحمت سمیعی	
هندسه: L شکل تقارن: ندارد	۶۰	۴۰۰	ورودی: سایاط حیاط: جنوب شرقی			خانه مهرحسینی	

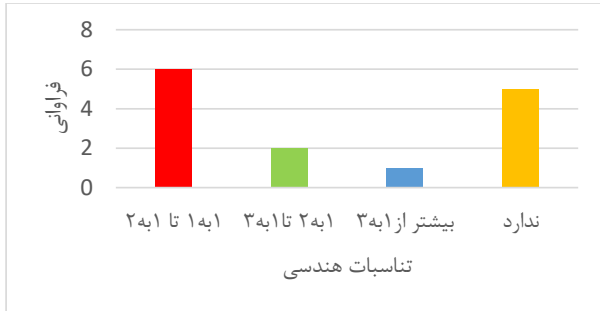
ادامه جدول ۲.

توده و فضا					
نام بنا و دید کلی	جانمایی	حیاط	مساحت زمین	سطح اشغال	شکل و تناسبات پلان
		باغچه: دارد حوض: دارد سایر: چاه آب			کشیدگی: - تناسبات: -
خانه اشکوری		ورودی: سایاط حیاط: شمالی و جنوبی باغچه: دارد حوض: دارد سایر: چاه آب	۶۰۰	۳۰	هندسه: مستطیل تقارن: دارد کشیدگی: شرقی غربی تناسبات: ۱ به ۲/۵
		ورودی: بی واسطه از معبر حیاط: جنوبی و شمالی باغچه: دارد حوض: ندارد سایر: چاه آب	۹۵۰	۵۰	هندسه: L شکل تقارن: ندارد کشیدگی: - تناسبات: -
خانه آیت الله رودباری		ورودی: بی واسطه از معبر حیاط: شمالی باغچه: دارد حوض: ندارد سایر: چاه آب	۲۰۰	۶۵	هندسه: L شکل تقارن: ندارد کشیدگی: شرقی غربی تناسبات: ۱ به ۴
		ورودی: بی واسطه از معبر حیاط: غربی باغچه: دارد حوض: ندارد سایر: چاه آب	۷۰۰	۶۵	هندسه: L شکل تقارن: ندارد کشیدگی: - تناسبات: -
خانه آذربانی		ورودی: بی واسطه از معبر حیاط: جنوبی باغچه: دارد حوض: ندارد سایر: چاه آب	۶۰۰	۲۵	هندسه: مستطیل تقارن: ندارد کشیدگی: شرقی غربی تناسبات: ۱ به ۱/۵
		ورودی: بی واسطه از معبر حیاط: جنوبی و شرقی باغچه: دارد حوض: دارد سایر: چاه آب			هندسه: مستطیل تقارن: ندارد کشیدگی: شرقی غربی تناسبات: ۱ به ۱/۵
خانه میرزا کوچک		ورودی: بی واسطه از معبر حیاط: جنوبی و شمالی باغچه: دارد حوض: دارد سایر: چاه آب	۸۵۰	۴۵	هندسه: U شکل تقارن: ندارد کشیدگی: شرقی غربی تناسبات: -

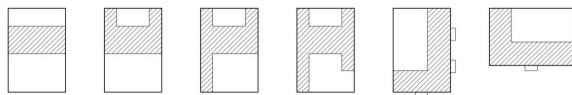

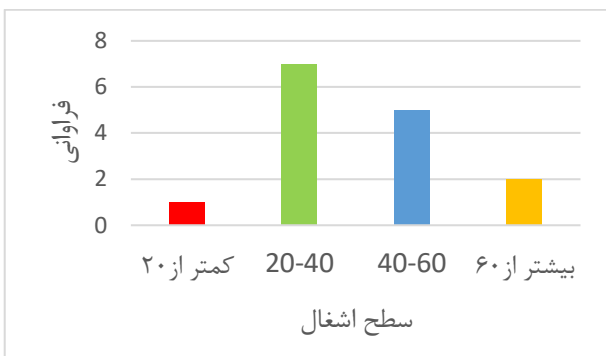
تصویر ۳. جانمایی بنا در سایت و شکل حیاط در خانه‌های قاجاری رشت. مأخذ: نگارندگان.

تصویر ۴. تناسبات هندسی پلان در نمونه‌های منتخب. مأخذ: نگارندگان.

تصویر ۵. دیگرام ساختار پلانی در خانه‌های اواخر قاجار و پهلوی اول در رشت. مأخذ: نگارندگان.

تصویر ۶. میزان سطح اشغال در نمونه‌های منتخب. مأخذ: نگارندگان.

ندارد. به دنبال تنوع در پلان‌ها، شکل پله‌های ارتباطی طبقات نیز تغییر یافته و از حالت تقارن خارج شده و معمولاً به گوشه‌های پلان یا خارج از حجم بنا منتقل می‌شود. نورگیری اتاق‌ها از شمال، جنوب، شرق و در پاره‌ای موارد به صورت غیرمستقیم از غرب است. تفاوت بازشوها و نحوه نورگیری در جهات مختلف ساختمان متفاوت است؛ به گونه‌ای که پنجره‌های سرتاسری و ارسی در جبهه جنوبی یا شرقی در نظر گرفته شده و پنجره‌ها در ضلع شمالی به صورت منفرد در نما قرار می‌گیرند. در جبهه غربی عموماً نورگیری از طریق غلام‌گرد یا ایوان شیشه‌بند صورت می‌پذیرد.

• فضای نیمه‌باز

نمای اصلی بناها عموماً روبه‌جنوب یا روبه‌شرق است و ایوان عریض در این جبهه‌ها قرار می‌گیرد. در قسمت‌های شمالی و

دستخوش تغییراتی شده‌اند. به طور کلی بناهایی که مربوط به اوایل قاجار است حیاط بزرگ‌تری داشته و رفته‌رفته با افزایش تراکم شهر، حیاط‌ها در نمونه‌های اواخر دوره قاجار و پهلوی اول به مراتب کوچک‌تر می‌شوند. بر اساس وضع موجود، سطح اشغال بناهای مورد مطالعه میان ۱۵ تا ۶۵ درصد است و بیشترین درصد فراوانی به بازه ۲۰ تا ۴۰ درصد اختصاص می‌یابد (تصویر ۶).

علاوه بر لکه بنا عناصر دیگری همچون چاه آب، حوض، باغچه و فضای سبز در حیاط به چشم می‌خورد. حوض به شکل مستطیل، بیضی یا اشکال پیچیده هندسی معمولاً در آکس بنا استقرار یافته و باغچه و درختان در اطراف آن کاشته شده‌اند. حوض‌ها به صورت تک‌رنگ بوده یا با کاشی‌هایی با نقش اساطیر و پادشاهان پوشیده می‌شوند. در برخی خانه‌ها در حیاط‌های شمالی و سایه‌گیر خمره‌هایی جهت شور کردن ماهی در زمین دفن شده‌اند.

• سازماندهی پلان

علاوه بر فضاهای باز، شناخت ویژگی‌های کمی و کیفی فضاهای بسته نیز در دستیابی به راهکارهای طراحی اقامتگاه‌های بوم‌گردی ضروری به نظر می‌رسد. از این رو تحلیل و بررسی ویژگی‌های کیفی و کمی اتاق‌ها، پله و فضای ارتباطی در نمونه‌های منتخب حائز اهمیت است (جدول ۳).

در بناهای مربوط به اوایل دوره قاجار ساختار مشابهی در پلان‌ها وجود دارد. در قسمت میانی پلان اتاق اصلی یا ایوان قرار گرفته و ورود به بنا از دو سمت امکان‌پذیر است. گاه ایوان تا دو طبقه ارتفاع یافته و اتاق‌ها در سه طرف ایوان قرار می‌گیرند. اتاق اصلی در پشت ایوان و قسمت میانی پلان و گاه به صورت شاه‌نشین در طبقه بالا قرار می‌گیرد و دارای پنجره‌های بزرگ یا ارسی با شیشه‌های رنگی است. سایر اتاق‌ها با اندازه کوچکتر در طرفین پلان قرار می‌گیرند. اتاق‌ها از داخل به هم راه داشته و به اصطلاح تودرتو است (تصویر ۷).

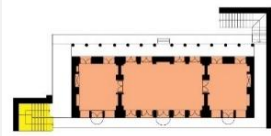
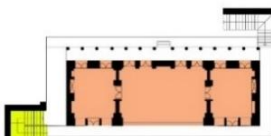

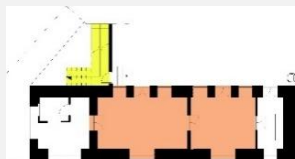
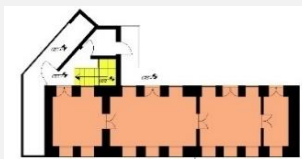
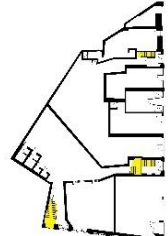
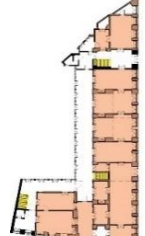
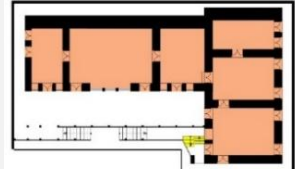
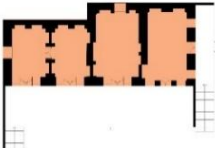

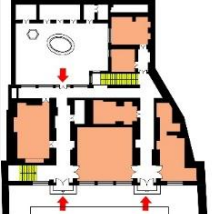
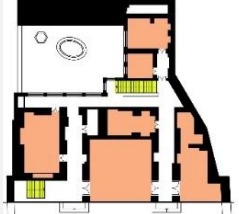
تعداد اتاق‌ها متناسب با مساحت خانه بوده و تناسب ابعاد اتاق‌ها میان یک به یک تا یک به دو است و نمودار فراوانی (تصویر ۸) گویای این مطلب است که اتاق‌ها با عرض ۳ تا ۴ متر و طول ۵ تا ۶ متر مرسوم‌تر بوده است. شاه‌نشین به عنوان بااهمیت‌ترین بخش خانه با ابعاد بزرگ‌تر و به شکل مستطیل یا T شکل در مرکز پلان قرار دارد. در بناهای قاجاری معمولاً دسترسی به طبقه بالا از پله‌هایی که در دو سمت ایوان یا اتاق اصلی به صورت قرینه جانمایی شده میسر است. شکل پله‌ها بسته به ارتباطات فضایی به صورت یک‌طرفه، دوطرفه و L شکل هستند. پله‌ها از جنس چوب یا آجر بوده و عموماً روبروی در ورودی بنا یا فضای میانی اتاق اصلی و سایر اتاق‌ها قرار دارد.

در بناهای اواخر دوره قاجار و پهلوی اول تنوع در اندازه اتاق‌ها نیز در بنا کثرت می‌یابد اما اندازه و تناسبات اتاق‌ها تغییر چندانی

جدول ۳. روابط پلان، فضای بسته اتاق‌ها و پله ارتباطی. مأخذ: نگارندگان.

تعداد اتاق طبقه اول		تعداد اتاق طبقه همکف		پلان	
تعداد اتاق طبقه اول	ابعاد: (۶×۳) (۴×۳)	تعداد اتاق طبقه همکف	ابعاد: (۶×۳) (۴×۳)	اتاق‌ها در طبقه اول	اتاق‌ها در طبقه همکف
۸	ابعاد: (۶×۳) (۴×۳)	۸	ابعاد: (۶×۳) (۴×۳)		
خانۀ ابریشمی نورگیری: جنوب، شمال، شرق، غرب					
۵	(۴×۴) (۴×۷) (۹/۵×۷)	۷	(۴×۴) (۴×۷) (۹/۵×۷)		
خانۀ میرزاخلیل رفیع نورگیری: شمال، جنوب					
۴	(۵×۳) (۴/۵×۸) (۴/۵×۴)	۵	(۵×۳) (۴/۵×۱۱) (۴/۵×۴)		
خانۀ حنانی نورگیری: شمال، جنوب، غرب					
۱۰	(۵×۳/۵) (۵×۳) (۵×۷) (۴×۴) (۱۱×۳)	۸	(۵×۳/۵) (۵×۳) (۵×۷) (۴×۴) (۱۱×۳)		
خانۀ آیت‌الله حاجتی نورگیری: جنوب، شرق					
۵	(۵×۳/۵) (۵×۳) (۴×۲/۵)	۵	(۵×۳/۵) (۵×۳) (۴×۲/۵)		
خانۀ پورهمتی نورگیری: شمال، جنوب، شرق، غرب					
۷	(۴/۵×۴/۵) (۶/۵×۴/۵) (۵×۷/۵)	۷	(۴/۵×۴/۵) (۶/۵×۴/۵) (۵×۷/۵)		
خانۀ نصرت اعظم سمیعی نورگیری: شمال، جنوب، غرب					
۹	(۴×۵/۵) (۳×۵/۵) (۴×۴) (۹/۵×۶)	۷	(۴×۵/۵) (۳/۵×۴/۵) (۴×۴) (۹×۵/۵+۵/۵×۸)		
خانۀ رحمت سمیعی نورگیری: شمال، جنوب					
۴	(۴×۳) (۲/۵×۵)	۹	(۴×۳) (۴×۴) (۴×۲/۵) (۲/۵×۲/۵)		
خانۀ مهرحسینی نورگیری: شمال، جنوب، شرق، غرب					

پلان

نام بنا	اتاق‌ها در طبقه همکف	اتاق‌ها در طبقه اول	تعداد اتاق طبقه همکف	تعداد اتاق طبقه اول
خانه اشکوری نورگیری: شمال، جنوب			۳ (۴×۳) (۴×۶/۵)	۳ (۴×۳) (۴×۶/۵)
خانه آیت‌الله رودباری نورگیری: شمال جنوب، شرق		ندارد	۸ (۸/۵×۳/۵) (۸/۵×۷/۵) (۵×۳/۵) (۴×۹)	ندارد
خانه طارمسری نورگیری: شمال، جنوب			۲ (۴×۳/۵) (۶×۳/۵)	۴ (۴×۳/۵) (۶×۳/۵) (۲/۵×۳/۵)
خانه آذربانی نورگیری: شرق، جنوب، با واسطه از غرب			ندارد	۱۰ (۵×۳/۵) (۳×۶) (۳×۲/۵) (۹×۳/۵) (۵/۵×۲/۵)
خانه آوانسیان نورگیری: شرق، جنوب، غرب		ندارد	۶ (۵×۳/۵) (۵×۷) (۵×۲/۵)	ندارد
خانه میرزا کوچک نورگیری: شرق، جنوب			۴ ابعاد: (۵/۵×۳/۵) (۳×۴)	۴ ابعاد: (۵/۵×۳/۵) (۳×۴)
خانه قدیری نورگیری: شمال، جنوب			۶ (۷×۷) (۷×۴) (۶×۳) (۵×۳) (۳×۳)	۶ (۷×۷) (۷×۴) (۶×۳) (۵×۳) (۳×۳)

تهویه و جریان هوا در دیواره‌های خارجی در نظر گرفته شده است (تصویر ۹). ارتفاع زیرزمین از طبقات دیگر کمتر بوده و در گذشته به منظور انبار و فضای خدماتی از آن استفاده می‌شد. اتاق‌های همکف و طبقه اول به عنوان فضای زیستی ایفای نقش می‌کردند و اتاق‌ها در طبقه بالا معمولاً از تزیینات بیشتری برخوردار هستند که نشان از اهمیت بیشتر آن‌ها نسبت به سایر فضاها دارد.

• تزیینات

در بناهای دوره قاجار دیوار حیاط از سمت بیرون، عاری از هرگونه تزیینات بوده و بنا از معبر جلوه خاصی ندارد. ورودی متشکل از در چوبی با تزیینات و مزین به کتیبه آیات قرآن و سردر سفال‌پوش بوده و در اکثر موارد ورودی بی‌واسطه از معبر شکل می‌گیرد. در پاره‌ای موارد اتاق‌های خدمه روی ورودی شکل گرفته و ورود به بنا با عبور از ساباط انجام می‌شود. استفاده از هشتی در قسمت ورودی نیز در برخی نمونه‌ها وجود دارد. در نمونه‌های اواخر قاجار و پهلوی اول نمای اصلی با تزیینات زیاد تبدیل به جداره شهری شده و در برخی موارد بنا در طبقه اول به سمت معبر کنسول شده است. کف حیاط‌ها سنگفرش بوده و دیوار محوطه از داخل حیاط اغلب با طاق‌بندی به قطعات متناسبی تقسیم شده و ارتفاع حدود ۵ متر دارد. علاوه بر این در برخی موارد آجرکاری‌های ظریف به زیبایی نمای دیوار می‌افزاید. نمای خود بناها نیز با انواع آجرکاری، سیمان‌بری و آهک‌بری تزیین یافته و سقف‌های شیب‌دار سفال‌پوش با لمبه‌کوبی و کله‌شیری‌های چوبی در رأس بنا خودنمایی می‌کنند. در برخی نمونه‌ها پیشانی بناها با حلب‌بری‌های بسیار ظریف پوشیده شده که از زیبایی منحصر به فردی برخوردار است. اتاق‌های اصلی و شاه‌نشین دارای پنجره‌های سرتاسری و یا ارسی هستند. شیشه‌های رنگی و گره‌های چوبی در کنار انواع گچ‌بری، آینه‌کاری، نقاشی و چینی‌کاری، تزیینات داخلی اتاق‌ها را تشکیل می‌دهند. وجود شومینه با تزیینات گچ‌بری نیز در اتاق‌ها مرسوم بوده است. وجود طاقچه‌های عمیق در کنار پنجره و نقاط مختلف دیوار از دیگر عناصر مشترک در فضاها است. تزیینات در جزء جزء این بناها دیده می‌شود. درگاه درهای میان اتاق‌ها با کاشی‌های تزیینی پوشیده شده و تضاد آن با تخته‌کوبی‌های کف اتاق‌ها بسیار چشمگیر است. گاه کاربرد این کاشی‌ها در پیشانی پله‌های داخلی نیز به چشم می‌خورد. همچنین نرده‌های چوبی پله با نقش‌های نغز نیز به زیبایی فضای داخلی می‌افزاید. جدول ۶ به تزیینات داخلی و خارجی بناهای منتخب اشاره دارد.

سیر تحول ویژگی‌های کالبدی خانه‌های تاریخی رشت از قاجار تا پهلوی اول

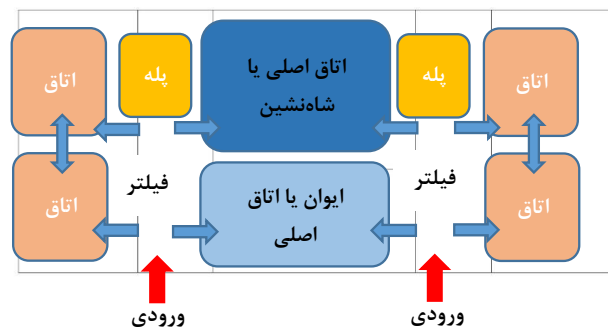
در بررسی نمونه‌های انتخاب‌شده ویژگی‌های مشترک زیادی قابل تشخیص بوده اما در عین حال تفاوت‌های معناداری نیز در آن‌ها قابل مشاهده است. به این ترتیب که نمونه‌های ساخته‌شده در

غربی معمولاً ایوان با عرض کمتر مشاهده می‌شود که گاه به خصوص در طبقه بالا به صورت شیشه‌بند درآمده‌اند. ایوان‌ها دارای ستون‌های چوبی ظریف و دست‌اندازهای چوبی با تزیینات هستند. در بعضی از بناها فضای نیمه‌باز تحت عنوان ایوان وجود ندارد اما فضاهای رو به جنوب و شرق دارای پنجره‌های بازشو در سطح وسیع هستند که قابلیت باز شدن داشته و در مواقع نیاز اتاق به مثابه یک فضای نیمه‌باز قابل استفاده است. به خصوص در اواخر قاجار و پهلوی اول استفاده از غلام‌گردهای شیشه‌بند رواج بیشتری می‌یابد. در این دوره احداث بالکن به شکل کنسول در نمای رو به معبر به تیپ غالبی در بناها تبدیل می‌شود. جدول ۴ به چگونگی استقرار فضای نیمه‌باز در بناهای منتخب اشاره دارد.

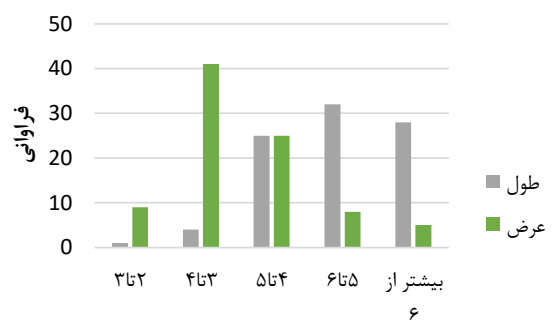
• نما و ارتباطات عمودی

سیمان‌بری، آجرکاری و سطوح شیشه‌بند با قاب‌بندی چوبی نمای بناها را پوشش داده است. درها و پنجره‌ها به رنگ‌های سفید، قهوه‌ای و آبی و از جنس چوب هستند. پنجره‌ها اغلب عمودی و با تناسب یک به یک تا یک به دو است (جدول ۵). همچنین از در (پنجره از کف) در طبقه همکف و اول به وفور استفاده شده است.

بناها به صورت یک یا دو طبقه و روی کرسی، گره‌رو و زیرزمین با چندپله پایین‌تر از حیاط ساخته شده‌اند و دریچه‌هایی برای

تصویر ۷. دیاگرام پلانی در خانه‌های قاجاری رشت. مأخذ: نگارندگان.

طول و عرض اتاق (به متر)

تصویر ۸. طول و عرض اتاق (متر). مأخذ: نگارندگان.

جدول ۴. روابط پلان، فضای نیمه‌باز، مأخذ: نگارندگان.

نام بنا و تصویر	فضای نیمه‌باز		عرض ایوان و تالار (متر)	شمال	جنوب	شرق	غرب
	ایوان طبقه همکف	ایوان طبقه اول					
خانه ابریشمی			۱/۵	۱/۵			۱/۵
خانه میرزا خلیل رفیع			۱/۵	۱/۵			۱/۵
			*	*	۳/۵		*
خانه حنائی			۴				
			همکف				
خانه آیت الله حاجتی			۲				
			همکف				
خانه پورهمتی			۵				
			همکف				
خانه نصرت سمعی			۱				
			همکف				
خانه رحمت سمعی			۶				
			همکف				
خانه مهر حسینی			۱				
			همکف				
خانه نصرت سمعی			۱				
			همکف				

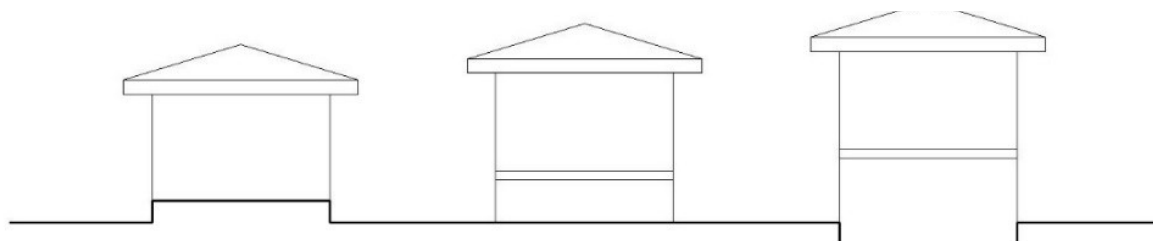
فضای نیمه‌باز						
عرض ایوان و تالار (متر)				ایوان طبقه اول	ایوان طبقه همکف	نام بنا و تصویر
غرب	شرق	جنوب	شمال			
			۱	همکف		
۱		۱	اول			
*			شیشه‌بند			
	۱	۱	۱	همکف	ندارد	
			اول			
			شیشه‌بند			
				همکف	ندارد	
۲			اول			
*			شیشه‌بند			
		۳		همکف	ندارد	
			اول			
			شیشه‌بند			
	۳/۵			همکف		
	۳/۵		اول			
	*		شیشه‌بند			
				همکف	ندارد	
			اول			
			شیشه‌بند			

روی آن در طبقه دوم قرار می‌گیرد. در فاصله نشیمن و اتاق‌های طرفین فضای ارتباطی و پله دسترسی به طبقه بالا قرار دارد. خانه‌های دسته دوم از نظر پاسخ‌گویی به مسائل اقلیمی تقریباً راه‌حلهایی مشابه تیپ قاجار دارند. این بناها دارای پلان‌های متنوعی هستند و معمولاً شکل پلان تابعی از شکل زمین است و علاوه بر شکل مستطیل از اشکال L و U نیز استفاده شده است. به خصوص در جوار معبر و راسته‌ها دیوار بنا جزئی از جداره شهری می‌شود. برخلاف دسته اول که هیچ‌گونه تظاهراتی از معبر ندارند، بناهای دسته دوم با تزیینات فاخر در نمای شهری خودنمایی می‌کنند. در ساختار داخلی پلان‌ها نیز تغییراتی ایجاد شده و عدم تقارن و تنوع در اندازه اتاق‌ها مشاهده می‌شود. پله‌های قرینه دسته اول نیز جای خود را به پله در گوشه پلان و گاه خارج از حجم اصلی بنا داده است.

اوایل قاجار با بناهای ساخته‌شده در اواخر دوران قاجار و پهلوی اول تفاوت‌هایی دارند. بررسی نمونه‌ها حاکی از آن است که معماری با تغییر نیازها و سبک زندگی در طول زمان دستخوش تغییراتی شده به گونه‌ای که می‌توان بناها را به دو دسته کلی تقسیم کرد: ۱. بناهای دوره قاجار ۲. بناهای اواخر قاجار و پهلوی اول. خانه‌های دسته اول به مراتب دارای حیاط‌های وسیع‌تری هستند. جانمایی بنا در سایت به صورت چهار طرف باز، حیاط شمالی و جنوبی و در پاره‌ای موارد حیاط یک‌طرفه جنوبی یا شرقی است. فصل مشترک خانه‌ها با یکدیگر اغلب منحصر به دیوار حیاط می‌شود و قسمت‌های ساخته‌شده بنا با یکدیگر دیوار مشترک ندارند. فرم پلان‌ها اغلب مستطیل و دارای تقارن نسبت به محور عرضی است. ایوان در وسط پلان قرار گرفته و اتاق‌ها در جوار آن جامی‌گیرند. نشیمن اصلی در پشت ایوان و شاه‌نشین

جدول ۵. ارتباطات عمودی و نما. مأخذ: نگارندگان.

مصالح نما	در و پنجره	نما	جنس: چوب	رنگ: سفید	تناسبات: ۱ به ۱/۳	سیمان‌بری
مصالح نما	در و پنجره	نما	جنس: چوب	رنگ: سفید	تناسبات: ۱ به ۲/۲	سیمان‌بری
مصالح نما	در و پنجره	نما	جنس: چوب	رنگ: سفید	تناسبات: ۱ به ۲	سیمان‌بری
مصالح نما	در و پنجره	نما	جنس: چوب	رنگ: سفید	تناسبات: ۱ به ۱/۲ و ۱ به ۱/۵	سیمان‌بری
مصالح نما	در و پنجره	نما	جنس: چوب	رنگ: سفید	تناسبات: ۱ به ۱/۳ و ۱ به ۱/۵	سیمان‌بری
مصالح نما	در و پنجره	نما	جنس: چوب	رنگ: سفید	تناسبات: ۱ به ۲ و ۱ به ۱/۵	سیمان‌بری
مصالح نما	در و پنجره	نما	جنس: چوب	رنگ: سفید	تناسبات: ۱ به ۱/۵	سیمان‌بری
مصالح نما	در و پنجره	نما	جنس: چوب	رنگ: سفید	تناسبات: ۱ به ۱/۵	سیمان‌بری
مصالح نما	در و پنجره	نما	جنس: چوب	رنگ: سفید	تناسبات: ۱ به ۲	سیمان‌بری
مصالح نما	در و پنجره	نما	جنس: چوب	رنگ: سفید	تناسبات: ۱ به ۲	سیمان‌بری
مصالح نما	در و پنجره	نما	جنس: چوب	رنگ: سفید	تناسبات: ۱ به ۱ و ۱ به ۳	سیمان‌بری
مصالح نما	در و پنجره	نما	جنس: چوب	رنگ: سفید	تناسبات: سرتاسری	چوب و شیشه‌بند
مصالح نما	در و پنجره	نما	جنس: چوب	رنگ: سفید	تناسبات: ۱ به ۱/۵	سیمان‌بری

تصویر ۹. دیاگرام ارتباط بنا با سطح زمین در خانه‌های تاریخی رشت. مأخذ: نگارندگان.

الگوهای پیشین تأیید و گونه‌های متفاوتی نیز مشاهده شد که تفاوت گونه‌ها عموماً ناشی از زمان ساخت بنا است. در واقع این پژوهش در پی رسیدن به اهداف اصلی تحقیق، خانه‌های تاریخی منتخب رشت از قاجار تا پهلوی اول را بررسی کرده است. این گروه از خانه‌ها که عموماً به اصول طراحی بومی وفادار بوده‌اند، می‌توانند الگوی مناسبی برای ایجاد اقامتگاه‌های بوم‌گردی بوده و تجربه زندگی رشت قدیم را تداعی کند. همچنین به منظور پاسخ‌گویی به سؤالات تحقیق رابطه بین توده و فضا، سازمان‌دهی فضاهای باز، نیمه‌باز و بسته، تعداد طبقات، نحوه اتصال بنا به زمین، مصالح، جزئیات و تزیینات نماها و فضاهای داخلی به طور دقیق مورد بررسی قرار گرفتند. این بررسی‌ها منتج به فاکتورهایی برای طراحی اقامتگاه‌های بوم‌گردی شهر رشت شد که شرح آن در جدول ۷ آمده است.

کاربست ویژگی‌های کالبدی خانه‌های تاریخی در طراحی اقامتگاه‌های بوم‌گردی

معماری خانه‌های تاریخی شهر رشت، ویژگی‌هایی را در پاسخ‌گویی به شرایط زیست‌محیطی، فرهنگی اجتماعی و شرایط اقتصادی ارائه کرده است که در انطباق کامل با استانداردهای مطرح‌شده برای اقامتگاه‌های بوم‌گردی است. در مطالعات پیشین پیرامون خانه‌های تاریخی شهر رشت، ضمن معرفی تعدادی از نمونه‌ها، تأثیر اقلیم، فرهنگ و اقتصاد بر معماری منطقه مورد بررسی قرار گرفته است (خاکپور، ۱۳۸۶). همچنین بر اساس نحوه چیدمان اتاق‌ها و نورگیری به چهار الگوی شاخص اشاره شده و در خصوص اجزای معماری و مصالح نیز مطالعاتی صورت گرفته است (خاکپور و همکاران، ۱۳۸۹). در این پژوهش با تحلیل نمونه‌های منتخب،

جدول ۶. تزیینات. مأخذ: نگارندگان.

تزیینات				
نام بنا	ورودی و دیوار خارجی	دیوار حیاط	دامنه و سقف	تزیینات داخلی
خانه ابریشمی	در چوبی با تزیینات-آیه قرآن	طاق بندی-آجر کاری	کله شیری	آینه کاری-گچ بری-چینی کاری
خانه میرزاخلیل رفیع	در جدید جایگزین شده عاری از تزیینات	طاق بندی-آجر کاری	لمبه کوبی	نقاشی-گچ بری-تزیینات نرده چوبی پله-شیشه رنگی
خانه حنایی	در جدید جایگزین شده	طاق بندی-آجر کاری	کله شیری	گچ بری
خانه آیت الله حجتی	در چوبی با تزیینات	طاق بندی-آجر کاری	کله شیری	گچ بری-ارسی
خانه پورهمتی	در چوبی با تزیینات-آیه قرآن	طاق بندی-آجر کاری	کله شیری	گچ بری- تزیینات نرده چوبی پله-ارسی
خانه نصرت اعظم سمیعی	در جدید جایگزین شده تزیینات سردر سیمان بری	طاق بندی-آجر کاری	کله شیری	تزیینات در و پنجره و نرده چوبی پله
خانه رحمت سمیعی	در چوبی با تزیینات-سیمان بری	طاق بندی-آجر کاری	لمبه کوبی	گچ بری-ارسی
خانه مهر حسینی	در جدید جایگزین شده عاری از تزیینات-ورودی با ساباط	طاق بندی-آجر کاری	کله شیری	گچ بری-طاقچه تزیینی
خانه اشکوری	در جدید جایگزین شده عاری از تزیینات-ورودی با ساباط	طاق بندی-آجر کاری	لمبه کوبی	گچ بری-ارسی-تزیینات پله-طاقچه تزیینی
خانه طارمسری	در جدید جایگزین شده عاری از تزیینات-سردر سفال پوش	طاق بندی پوشیده شده با سیمان	لمبه کوبی	گچ بری
خانه آیت الله رودباری	در جدید جایگزین شده عاری از تزیینات	طاق بندی-آجر کاری	لمبه کوبی	گچ بری
خانه آذربانی	در چوبی با تزیینات- تزیینات آجر کاری-طاق در پیشانی-دو مجسمه پرند در دو طرف	آجر کاری	لمبه کوبی و تزیینات حلب بری در پیشانی	گچ بری و تخته کوبی
خانه آوانسیان	در جدید جایگزین شده عاری از تزیینات	طاق بندی	کله شیری	گچ بری-ارسی
خانه میرزا کوچک	در چوبی با تزیینات-آجر کاری	آجر کاری	کله شیری	گچ بری و تخته کوبی
خانه قدیری	در چوبی با تزیینات-آجر کاری	طاق بندی-آجر کاری	کله شیری	گچ بری-آینه کاری-ارسی

نتیجه گیری

امروزه توسعه گردشگری یکی از بهترین راهبردهای توسعه متعادل اجتماعی-اقتصادی در جوامع تلقی می شود و از این رو مورد توجه مدیران و برنامه ریزان بخش دولتی و خصوصی قرار گرفته است. بوم گردی یکی از مقولات گردشگری پایدار است که تحقق آن همانند انواع دیگر گردشگری نیازمند وجود زیرساخت هایی است. این پژوهش به بحث طراحی اقامتگاه های بوم گردی به عنوان یکی از مهم ترین زیرساخت های این پدیده پرداخته است. با توجه به دستورالعمل های جهانی بوم گردی، بنای اقامتگاه می بایست متناسب با معماری بومی منطقه باشد. به همین جهت در این تحقیق ابتدا به تحلیل ویژگی های کالبدی خانه های تاریخی رشت پرداخته شده است. از تحلیل یافته های پژوهش نتایجی به شرح زیر حاصل آمد که می تواند به عنوان راهنمای طراحی جهت

احداث و توسعه اقامتگاه های بوم گردی شهر رشت مورد استفاده قرار گیرد:

- ورودی به صورت بی واسطه از معبر یا دارای هشتی و یا به صورت ساباط با در چوبی و تزیینات سیمان بری یا آجر کاری و کتیبه با آیات قرآنی و سردر سفال پوش
- ماکزیمم سطح اشغال ۶۰ درصد
- جانمایی بنا در زمین به صورت چهارطرف باز، سه طرف باز، حیاط دوطرفه شمالی و جنوبی، حیاط یک طرفه جنوبی یا شرقی
- بناها به صورت یک یا دو طبقه دارای کرسی، گره برو یا زیرزمین با تراز ارتفاعی چندپله پایین تر از حیاط
- فرم پلان مستطیل با تناسبات میان یک به یک و نیم تا یک به سه یا متناسب با شکل زمین در جوار معابر و راسته های اصلی با فرم های L یا U شکل

جدول ۷. راهکارهای طراحی اقامتگاه بر اساس الگوهای بومی. مأخذ: نگارندگان.

راهکارهای طراحی اقامتگاه بر اساس الگوهای بومی

رابطه توده و فضا	سطح اشغال ماکزیمم ۶۰ درصد، حیاط یک‌طرفه شرقی یا جنوبی، حیاط دوطرفه شمالی و جنوبی، جانمایی بنا به صورت سه یا چهارطرف باز، نمای اصلی رو به شرق یا جنوب
سازماندهی فضای باز، نیمه‌باز و بسته	فرم پلان تابعی از الگوهای متقارن مستطیل‌شکل قاجاری یا متناسب با جداره شهری مشابه الگوهای پهلوی، تناسب اتاق‌ها مشابه الگوهای بومی، نورگیری از جنوب و شرق و شمال و باواسطه از غرب، تعبیه ایوان در طبقات و در سمت غرب به صورت شیشه‌بند، ورودی از معبر بی‌واسطه یا توسط هشتی و ساباط، وجود حوض آب و باغچه و عناصر بومی در حیاط
تعداد طبقات و نحوه اتصال بنا به زمین	یک یا دو طبقه، دارای کرسی، گریه‌رو و یا زیرزمین
مصالح، جزئیات و تزئینات داخلی و خارجی	تزئینات سیمان‌بری و آجرکاری در نمای خارجی، پوشش سقف و درپوش دیوارهای محوطه از جنس سفال، استفاده از کله‌شیری و تزئینات حلب‌بری در دامنه، کف حیاط سنگ‌فرش، پله‌ها چوبی یا آجری، ستون‌ها و نرده‌ها و در و پنجره‌ها چوبی، استفاده از ارسی، استفاده از شومینه و طاقچه و گچ‌بری و نقاشی و تزئینات مشابه الگوهای بومی در فضای داخلی

پژوهش‌هایی با شیوه مشابه در سایر شهرهای استان گیلان با بافت تاریخی ارزشمند، انجام‌پذیر است تا راهنمای جامعی جهت توصیه‌های طراحی اقامتگاه‌های بومی شهری استان فراهم آید. همچنین بازخوانی الگوهای معماری دیگر بناهای تاریخی غیرمسکونی با کاربری‌های مختلف می‌تواند در زمینه طراحی و توسعه اقامتگاه‌های سنتی و بوتیک هتل‌ها در استان راهگشا باشد.

فهرست منابع

- بروج، اشکان. (۱۳۹۱). مطالعه تطبیقی اقامتگاه‌های بوم‌گردی مناطق بیابانی از منظر توسعه پایدار گردشگری (پایان‌نامه کارشناسی ارشد مدیریت جهانگردی گرایش بازاریابی). دانشکده مدیریت، دانشگاه علامه طباطبائی، تهران، ایران.
- حسام، مهدی و آقائی‌زاده، اسماعیل. (۱۳۹۷). واکاوی دلایل تمایل اندک گردشگران به ماندگاری در شهر رشت. گردشگری شهری، ۵(۱)، ۳۵-۵۱.
- خاکپور، مزگان. (۱۳۸۶). معماری خانه‌های گیلان. رشت: انتشارات فرهنگ ایلیا.
- خاکپور، مزگان؛ انصاری، مجتبی و طاهرنیان، علی. (۱۳۸۹). گونه‌شناسی خانه‌های بافت قدیم شهر رشت. هنرهای زیبا، ۲(۴۱)، ۲۹-۴۲.
- رکن‌الدین افتخاری، عبدالرضا و قادری، اسماعیل. (۱۳۸۱). نقش گردشگری روستایی در توسعه روستایی (نقد و تحلیل چهارچوب‌های نظریه‌ای). مدرس، ۶(۲)، ۲۳-۴۱.
- روستایی حسین‌آبادی، عادل؛ قلی‌پور، علی؛ شبگو، محمود و دل‌افروز، نرگس. (۱۳۹۹). بازاریابی قابلیت‌های فرهنگی-تاریخی، گردشگری شهری مطالعه موردی: استان گیلان. گردشگری شهری، ۷(۴)، ۲۱-۳۳.
- سلطان‌زاده، حسین و قاسمی‌نیا، مازیار. (۱۳۹۰). گونه‌شناسی ساختار کالبدی-کارکردی معماری مسکونی استان گلستان. آرمانشهر، ۴(۷)، ۱-۱۵.
- شفیع‌ی، زاهد و ربانی، راضیه. (۱۳۹۷). بوم‌گردی و اقامتگاه‌های دوستدار طبیعت. تهران: مهکامه.

- بهره‌گیری از تقارن در پلان‌های مستطیل‌شکل و در نظر گرفتن دو ورودی قرینه از حیاط به بنا از دوطرف ایوان یا اتاق اصلی، استفاده از دو پله داخلی به صورت قرینه
- پله‌ها از جنس چوب یا آجر و به شکل یک‌طرفه، دوطرفه و L شکل، نرده‌های چوبی تزئینی، پیشانی پله مزین به کاشی‌های تزئینی
- تناسب اتاق‌ها میان یک به یک تا یک به دو با ابعاد مشابه الگوهای بومی و نورگیری مستقیم از سمت شمال، جنوب، شرق و باواسطه از سمت غرب
- اتاق‌ها به صورت ردیفی و تودرتو، اتاق اصلی یا شاه‌نشین با بیشترین تزئینات در مرکز پلان و رو به حیاط با ارسی یا پنجره‌های سرتاسری
- استفاده از فضاهای نیمه‌باز ترجیحاً در همه طبقات و در جبهه شمالی، جنوبی و شرقی و ایوان شیشه‌بند در جبهه غربی و شمالی، ایوان اصلی رو به حیاط و دارای عمق بیش از ۳ متر و کلیه تالارها و غلام‌گردها دارای ستون‌ها و نرده‌های تزئینی چوبی
- سقف‌ها چهارشیب و دامنه لمبه‌کوبی و استفاده از کله‌شیری و استفاده از تزئینات حلب‌بری در پیشانی
- نمای اصلی رو به شرق یا جنوب با تزئینات سیمان‌بری یا آجرکاری
- درها و پنجره‌های چوبی با تناسب یک به یک تا یک به دو، استفاده از درپنجره یا پنجره‌های از کف، استفاده از ارسی و شیشه‌های سرتاسری با فریم چوبی و به رنگ سفید، قهوه‌ای، آبی روشن و فیروزه‌ای
- استفاده از طاقچه، شومینه و تزئینات گچ‌بری، آهک‌بری، آینه‌کاری، چینی‌کاری، نقاشی و تخته‌کوبی در فضاهای داخلی
- حیاط سنگ‌فرش با دیوارهای طاق‌بندی شده با آجر قرمز و درپوش سفالی و با عناصری همچون باغچه، حوض آب، چاه و خمره‌های شور کردن ماهی

- Amanda L. S., Carter A. H., & Lee A. F. (2019). Ecotourism for Conservation. *Annual Review of Environment and Resources*, 1(44), 229-253.
- Drumm, A., & Moor, A. (2002). *Ecotourism Development: A Manual for Conservation Planners and Managers*. An Introduction to Ecotourism Planning. USA: The Nature Conservancy, Arlington, Virginia.
- Eccles, G., & Costa, J. (1996). Perspectives on Tourism Development. *International Journal of Contemporary Hospitality Management*, 8(7), 44-51.
- Ghaith, A., Abdel-Wahab, M., Abdel-ate, A.A., & Qoura, O. (2019, b). Service Quality and Guest Satisfaction in Egyptian Ecotourism. *International Journal of Heritage, Tourism and Hospitality*, 13(2), 36-53.
- Hagberg, A. (2011). *What's an ecolodge; a case study of ecotourism operations in Ecuador*. (Unpublished MA thesis in environmental science). 30 ECTS and a Minor Field Study supported by Sida. Center for Environmental and Climate Reserch, Lund University, Lund, Sweden.
- Honey, M. (2008). *Ecotourism and Sustainable Development: Who Owns Paradise?* (Second ed). Washington, DC: Island Press.
- Lee, T. H., & Liu, R. T. (2011). Strategy formulation for the recreational areas of Central Taiwan: An application of SWOT (strengths, weaknesses, opportunities, threats) analysis. *Journal of Hospitality Management and Tourism*, 2 (3), 38-47.
- Mafi, M., Pratt, S., & Trupp, A. (2019). Determining ecotourism satisfaction attributes—a case study of an ecolodge in Fiji. *Journal of Ecotourism*, (4), 304-326.
- Weaver, D. (2001). *The Encyclopedia of Ecotourism*. Australia: School of Tourism and Hotel Management, Griffith University.
- فرحبخش، مرتضی؛ حناچی، پیروز و غنایی، معصومه. (۱۳۹۶). گونه‌شناسی خانه‌های تاریخی بافت قدیم شهر مشهد از اوایل قاجار تا اواخر پهلوی اول. *مطالعات معماری ایران*، ۶(۱۲)، ۹۷-۱۱۶.
- قاسمی سیچانی، مریم و معاریان، غلامحسین. (۱۳۸۹). گونه‌شناسی خانه دوره قاجار در اصفهان. *هویت شهر*، ۴(۷)، ۸۷-۹۴.
- قنبری، یوسف؛ کاظمی، زهرا و کاظمی، فاطمه. (۱۳۹۶). برنامه‌ریزی توسعه پایدار گردشگری با تاکید بر خانه‌های اکولوژیکی مطالعه موردی: بخش هنزا. *برنامه ریزی توسعه کالبدی*، ۲(۲)، ۹۳-۱۰۹.
- کی‌نژاد، محمدعلی و شیرازی، محمدرضا. (۱۳۸۸). *خانه‌های قدیمی تبریز*. تبریز: دانشگاه هنر اسلامی تبریز.
- میرهن شفیعی، نیکروز. (۱۳۹۰). *معماری برخی از خانه‌های تاریخی گیلان*. رشت: فرهنگ ایلیا.
- مشاورین طرح و برنامه‌ریزی شهری و منطقه‌ای معماری و شهرسازی طرح و پژوهش. (۱۳۵۳). *طرح تفصیلی رشت مرحله یکم*. ج. ۱. تجزیه و تحلیل فضاهای شهری رشت.
- مولایی، محمد مهدی و سلیمانی، رسول. (۱۳۹۶). رشد اقتصادی و توسعه شهری از طریق بازآفرینی خانه‌های ارزشمند تاریخی (نمونه موردی: خانه‌های تاریخی شهر همدان). *نقش جهان*، ۳(۳)، ۹۵-۱۰۴.
- مهتا، هیتش؛ ال بابیز، آنا و اولوگلین، پائول. (۱۳۹۸). *دستورالعمل‌های جهانی برای ایجاد و توسعه اقامتگاه‌های بومی (بوم‌گردی)* (ترجمه تقی اکبرپور). تهران: مهکامه.
- وزارت میراث فرهنگی، گردشگری و صنایع دستی. (۱۳۹۳). *ضوابط ساخت، بهره‌برداری و درجه‌بندی اقامتگاه‌های بوم‌گردی*.
- وزارت میراث فرهنگی، گردشگری و صنایع دستی. (۱۳۹۸). *ضوابط بهره‌برداری، ارزیابی و درجه‌بندی اقامتگاه‌های بوم‌گردی*.
- هاشمی، حمید. (۱۳۹۹). *واکاوی نقش اقامتگاه‌های بوم‌گردی در حوزه فرهنگ*. گردشگری و فرهنگ، ۱(۳)، ۶۲-۵۱.
- هدایت، اعظم و طبائیان، مرضیه. (۱۳۹۱). *بررسی عناصر شکل‌دهنده و دلایل وجودی آن‌ها در خانه‌های بافت تاریخی بوشهر*. معماری اقلیم گرم و خشک، ۳(۳)، ۳۵-۵۲.

COPYRIGHTS

Copyright for this article is retained by the author(s), with publication rights granted to the Bagh-e Nazar Journal. This is an open-access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution License (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>).

نحوه ارجاع به این مقاله:
شاهوردی، پریسا؛ صلواتیان، سیده مامک و صفری، حسین. (۱۴۰۱). تحلیل ویژگی‌های کالبدی خانه‌های تاریخی رشت با هدف ارائه رهیافت‌های طراحی اقامتگاه‌های بوم‌گردی شهری. *باغ نظر*، ۱۹(۱۱۴)، ۳۹-۵۶.

DOI:10.22034/BAGH.2022.315719.5046
URL:http://www.bagh-sj.com/article_160088.html